

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter...

Jahr: 1741

Kollektion: Zoologica

Werk Id: PPN369546628

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PID=PPN369546628> | LOG_0032

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369546628>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

notæ, indicio, cupidos esse ejus exercendi mercaturam, quod ulterius confirmatur experientia Chinenſis Medicinæ Doctoris *Entje Sabban*, foci *Intje Soulangh*, qui ambo habitant in regno Regis Ternatenſium, quibus ob curas institutas in domo Regis Macaſſerenſis licitum fuit ante aliquot annos iter ad illum instituere, quum Sandali ſarcinas quasdam inde deduxerunt, inque Macaſſera vendiderunt, ibi quoque non deficiet copia vel melior ejus ſpecies, quam tum temporis accipiebat, ſi ſciant hi homines, illud cum lucro vendi poſſe, nec illis fore gravamini: natio autem hæc eſt maligna, cædis avida, ac plurimi ſunt gentiles.

OBSERVATIO.

Santalum album & citrinum ex una eademque arbore colligi & produci teſtatur quoque *Samuel Dale* in *Pharmac.* p. 355. ubi dicit, Corticalis arboris pars *Santalum album* dicitur, medullaris vero *Citrinum*. &c. & *Valent.* in *hiſtor. ſimpl. reformat.* p. 186. ſcribit: *Album Citrinumque Santalum* ab uno arboris caudice proficiſcuntur, quæ in India Orientali *Sarcanda* vocatur, & in Timora inſula totas replet ſilvas, diciturque Fraxino ſimilis, & fructus proferre inſtar Ceraſorum rubros primum, dein per maturitatem nigros, inſipidos tamen inutilesque, quæque exteriore ſua parte ſub cortice album in medio citrinum lignum habet &c. vide porro *Pomet. hiſtor. de Drogues.* Livre III. chap. 3. pag. 107 & 108. ac *Valent. India litter. epiſt.* 2. p. 386. ut & *Ray hiſt. plant.* p. 1804. *Park. Theatr.* p. 1604. *Chabr.* 36. *Jonſt. dendr.* p. 455. & *J. Bauh. tom. 1.* p. 486. *C. B. Pin.* p. 392. & *Hiſtor. gener. Lugd. lib. XVIII.* cap. XI. p. 1768. &c. a *Breyn.* in *Prodr.* 2. pag. 99. novæ edit. vocatur *SANTALUM* verum ligno citrino & albo, foliis Laurinis, cujus Figuram vide *Tab. V. Fig. 1.* & pag. 19 deſcript. & in *Ray tom. 3. append. pag. 68.* & *Herm. Mat. med. pag. 85. cap. 3. part. 1.* &c.

CAPUT DECIMUM SEPTIMUM.

Santalum rubrum. Tsjendana Djingi.

Nominis ſimilitudo cum antecedente requirit, ut jam etiam agamus de Sandalo rubro, ac poſitiſſimum, quum ab antiquis temporibus & etiamnum plurima Europæ pars in eo verſetur errore, quod album, citrinum, & rubrum *Santalum* ex ſimilibus proveniant arboribus, & in una eademque creſcant regione: Cujus tamen contrarium fuit comperit a ducentis circiter abhinc annis, quum Europæi navigationibus Indias peragrarent, mihi tamen extra poteſtatem eſt aliquid certi de Sandalo rubro deſcribere, quum hæc arbor longe extra territorium diſquiſitionis meæ creſcat, prætereaque tot mihi obvenere rubra ligna, quæ pro Sandalo rubro habentur, ejusque adeo differentes relatæ ſunt narrationes, ut in hac remota ora vix aliquid certi concludere poſſim. Subjungam itaque hic poſtea verosiſſime maxime de eo relationes, illarum verificationem relinquens illis, qui mecum has communicarunt, ulterioremque diſquiſitionem talibus, qui meliorem hujus naſti fuerit occaſionem. In antecellum itaque rejicio illorum opinionem, qui ſuſtinent cuncta talia rubra ligna, præſertim in Orientali India creſcentia, ad unum Sandali rubri genus eſſe redigenda, uti tales omnes quoque ſuccos rubros inſpiſſatos pro ſanguine Draconis habent; De quibus opinionibus ſemper putavi chaos oriri, anſamque præbere magnorum errorum, uti de ancilla quadam legitur, quæ Domino ſuo in cibo exhibuerat Cicutam pro vero Chærepholio. Neceſſe itaque ducio cuique ſpeciei ſuum tributum nomen, hocque deſcribi, & ne ſpecies inutiliter multiplicentur, annotari facile poteſt, qua in parte una cum altera conveniat, quique affinitatis characteres ſint obſervandi.

ven. 't Is egter wel gebeurt, datzen nu en dan aan particuliere wel wat verkogt hebben dat goet was, dienende tot blyk, datze niet ongenegen zyn daar in te bandelen, 't gunt nader bevestigt werd door de bevinding van den Sineezen Doctor Entje Sabban; Schoon-vader van Intje Soulang, beide woonagtig in 't quartier van den Koning van Ternaten, denwelken over gedaane genezing in den buize des Konings van Macaſſer, eenige jaren geleden vergunt is geweest, een reys derwaarts te doen, wanneer hy eenige baaren daar van daan medebragt, en hier op Macaſſar tegens 60. Maas de Baar verkogt, 't zal'er ook aan meeninge of beter zoorte niet mankeeren, als hy doen kreeg, zo de lieden maar weten, dat het tot voordeel en geen beſwaarnis kan dienen, maar dit Volk is quadaardig, moordadig, en meest Heidenen.

AANMERKINGE.

Dat het wit en geel Sandel-hout uit een en dezelfde boom vergadert wert, getuigt ook *Samuel Dale* in zyn *Pharmac.* p. 355. alwaar hy zegt, het gedeelte van de baſt wert het witte, dog het mergagtige het geele genaamt. en *Valentyn* in zyn *Hiſtoria ſimpl. reformat.* p. 186. ſchryft, het witte en geele Sandel-hout komt uit een en dezelfde ſtronk van een boom, die in Ooſt-Indien *Sarcanda* genaamt wert, en op het Eiland Timora geheele boſſchen beſtaat, en gezegt wert aan den Eſſiche-boom gelyk te zyn, en vruchten te draagen als Karſen, eerſt wit, daarna door rypheit ſwart, dog onſmakelyk, en van geen gebruik, welke boom in zyn uitwendig gedeelte onder de ſchorſe het witte, dog in 't midden het geele Sandel-hout geeft &c. verders zie *Pomet hiſtoire de Drogues livre III. chap. 3. pag. 107 en 108.* en *Valent. India litterat. tweede brief pag. 386.* als mede *Ray hiſtor. plant.* p. 1804. *Parkins. Theatr.* p. 1604. *Chabr.* 36. *Jonſt. dendr.* p. 455. en *J. Bauh. tom. 1. pag. 486.* en *C. B. Pin.* p. 392. en *Hiſtor. gener. Lugd. XVIII. boek. cap. XI. pag. 1768.* &c. van *Breynius* in de 2de *Prodr.* pag. 99. van de nieuwe druk wert ze genaamt *Santalum verum ligno citrino & albo, foliis Laurinis*, waar van de *Figuur* ziet *Tab. V. Fig. 1.* en pag. 19. de beſchryving, als mede in *Ray tom. 7. append. pag. 68.* en *Herman. Mater. med. pag. 85. cap. 3. part. 1.* &c.

XVII. HOOFDSTUK.

Roodt Sandel-hout.

DE gelykheid des naams met het voorgaande, zoude wel vereiſſchen, dat wy nu ook ſpraakken van het roode Sandel, te meer, dewyl men van ouds, en by 't meefte deel van Europa nog in dat misverſtant is, dat geel, wit, en root, eenderlei ſlag van boomen zyn, en op een en 't zelve Land groeyen: Doch waar van men egter het tegendeel ervaren heeft, te weten, 'tzedert 200. jaren berwaarts, dat de Europeanen met baare Scheepvaarten Indiën bevaren hebben, doch voor my valt het onmogelyk, iets zekers van het roode Sandel te beſchryven, dewyl dien boom groeit verre buiten het diſtrict van myn onderzoek, en daar en boven zyn my zo veelderhande roode houten voorgekomen, die men aanziet voor roode Sandel, en daar van zodanige verſchillende verbaalen gedaan, dat ik aan dezen afgelegen Oort my zeer qualyk daar door kan redden. Ik zal dierbalven alhier vervolgen, of na malkander opſtellen, eenige van de waarſchynlykſte der gemelde verbaalen, de verantwoordinge daar van latende aan de gene, dieze my gegeven hebben, en het nader onderzoek aan de zodanige, die beter gelegentheid daar toe hebben. En voor af verwerp ik dan de meeninge der gener, derwelke ſuſtineeren, dat men alle diergelyke roode houten, inzonderheid in Ooſt-Indiën groeyende, onder een geſlagt van root-Sandel behoort te brengen, gelyk zy luiden ook alle roode en ingedroogde zappen voor Draaken-bloed houden; van welke ſtellingen ik altyd in dat gevoelen ben geweest, datze ververringen maaken, en oorzaak geven van groote abuizen; gelyk men leeft van een Dienſt-meid, derwelke baren meefter in de koſt dulle kervel, in plaats van regte kervel, te eeten gaf. Ik achte dierbalven nodig, dat men een yder zoorte met baare byzondere naam beſchryft, en egter, om de ſpecies of geſlagten niet onnodig te vermengvuldigen, kan men daar by wel aanwyzen, waar in het eene met het ander overeenkomt, en wat voor kenteekenen van maagſchap daar aan zyn.

Ut omnia itaque rubra ligna, quæ mihi pro Sandalo fuere obtrusa, ordine recenscam, primum excludo rubrum *Lingoo-lignum* hisce in orientalibus regionibus vulgatissimum, quodque puto nullam cum Sandalo rubro habere convenientiam, excepto tantum colore; uti & ubivis notum lignum *Sapan* dictum, reliqua, quæ pro Sandalo rubro habentur, in tres divido species, uti primo Sandalum rubrum usuale, seu vulgare Sandalum rubrum, quod pro Pharmacopæis in Europam transfertur, atque vetustissimo tempore notum est; secundum est Malaicense, quod a vulgaribus incolis pro Sandalo habetur; Tertium est Portugallicum, quod carissimum & rarissimum est.

De primo vulgari seu Usuali Sandalo rubro nil certius proferre possum, quam quod mecum communicavit peritissimus Botanicus *D. Herbertus de Jager*, qui testis fuit ocularis illorum, quæ mihi retulit, qui ipse illas peragravit regiones, in quibus illud crescit; quique adfirmat, omne vulgare Sandalum rubrum nostræ nationi notum, ac continuo in Europam delatum ex una eademque provenire arbore, ex qua lignum Caliatour dictum habetur; quod lignum est durissimum, solidum, & obscure rubens, quod hodie magna copia in borealibus partibus oræ Cormandelenis conquiri potest, ex quo varia supellectilis genera, uti scamna, sedes &c. eleganter fabricantur; quamvis non omnes hujus ligni arbores verum præbeant Sandalum, sed vetustæ tantum illarum, hocque demonstrat potissimum in litteris anno 1689 ad me datis, quarum textus subsequitur.

Vulgare Sandalum rubrum, quod in re Medica adhibetur, atque ubique in Pharmacopæis Persiæ, Arabiæ, Turciæ, & Europæ prostat; de hoc dico unum idemque esse cum ligno Caliatour dicto, nec ab hoc differre, quodque pro Sandalo distrahitur, quum sit vetustum, uti plurimæ Indiæ arbores odoratum producentes lignum, ultimis suis annis penetrantissimi sunt odoris & efficacissimæ virtutis, quod & in Sandalo citrino itidem observatur. Illud autem verum esse Usuale rubrum Sandalum, nomen declarat, uti *Brahmanes* aliique oræ Cormandelenis gentiles, qui arborum istius regionis sunt gnari, uno testantur ore atque consentiunt; qui lignum hoc Caliatour lingua Santskrietenfi *Rakta-Tsjandanam*, h. e. Sandalum sanguineum vel rubrum, & in lingua *Decana*, quæ ordinaria Indiæ lingua est, sed decanico flexu *Reket-Tsjandan* eadem significatione vocant: Hos autem fidem mereri oportet in denominatione & notitia simplicium, quæ ipsa illorum terra subministrat, quæque tot populis inferviunt. Nomen porro *Tsjendan*, ab Arabibus in *Tsjandal* conversum, ab ipsis proprie suam habet derivationem, simulque cum ipso ligno per Indiæ frequentationem, & inde primum in *Persiam*, *Basram*, *Arabiam* transfertur, sicque primum in istis regionibus, ac dein quoque in Europam ad usum medicum aliaque fuit adhibitum. Hujus autem nullum notitiæ vestigium reliquerunt veteres. Causa vero, ob quam inter Sandalum hoc lignum numerant, est, quum hoc ipsum, præsertim si sit vetustum, siccumque contritum, donec incalescat, Sandali odorem de se spargat, qui fortior est, si eo tempore lamella ejus tenuis abscindatur, ipsoque momento illud subodoretur lignum. Si vero hæc arbor recens cædatur, eo tempore, sensibilem admodum spirat Sandali odorem, quoque arbor sit vetustior, eo odor est penetrantior, qui tamen non diu perdurat: Quumque hujus ligni odor est adeo debilis, & cito evanesceat, hinc apud gentiles illud non est in tanta æstimatione ac Sandalum citrinum, hincque pro vili acquirendum pretio, uti & hoc ob illam rationem nunquam, vel saltem rarissime, ad corporis inunctionem, quam tantum ob gratum instituunt odorem, ob quem & aliud potissimum adhibetur, usurpant, hincque huic rubro ligno ob debilem præsertim odoris virtutem nomen tribuunt *Koe Tsjandanam*, quod in Doctorum Brachmanensium lingua vile Sandalum denotat. Hæcque causa *Matthiolum* in illam induxit sententiam, Sandalum rubrum odoris penitus esse expers, sique hic in ligno perciperetur, per participationem ipsi accessisse ab albo vel citrino Sandalo, cui appositum forte fuit.

Paulo

zoude hebben, en by aldien men het zelfde daar aan al bevond, dat die by mededeeling aan het zelfde zoude toegekomen wezen, van het witte of geele-Sandel-bout, daar het by gelegen zoude gehad hebben.

Om nu alle de roode bouten, die my voor Sandel in de band gestookt zyn, ordentelyk te verbandelen, zo sluit ik voor eerst daar buiten het roode Lingoo-hout, in deze Oostersche Quartieren zeer gemeen, en het welk ik oordeel geen gemeenschap met eenig root-Sandel te hebben, behalven alleen de couleur; als mede het bekende SAPAN-bout; de andere, die men voor root-Sandelbout, verdeel ik in drie soorten, als: Eerstelyk Sandalum Rubrum Usuale, of het gemeene roode Sandel-bout, 't welk men voor de Apotheken na Europa vervoert, en wel het oudste in kennis is: Ten tweede het Maleydze, 't welk onder de gemeene Inlanders daar voor gehouden werd: En ten derden het Portugeesse, het welk het dierste en zeldzaamste is.

Van het eerste gemeene of Usuale roode-Sandel weet ik niet zeekers voort te brengen, dan het gene my medegedeelt is door den ervaren Botanicus, de Heer Herbert de Jager, zynde een oog-getuigen geweest van het geene hy daar van voorgeeft, als hebbende perzoonelyk de Landen doorreist, daar het groeit: en houd dezen Heer staande, dat al het gemeene roode-Sandel by onze Natie bekend, en van tyd tot tyd na Europa gebragt, van een en dezelve boom komt, waar van men het zo genoemde Kaliatours-bout heeft; een zeer hart, massyf, en donker-root-bout zynde, 't welk men bedensdaags met groote meeningte in de noorder deelen van de kust Cormandel bekomen kan; en waar van ook veelderlei schoon huisraat van stoelen, en banken word gemaakt: Hoewel niet alle de boomen van dat hout het opregte Sandel uitleveren, maar alleen de oude boomen, en zulks bewyft by in een brief, Ao. 1689. aan my geschreven, waar in de woorden aldus luiden:

Het gemeene roode-Sandel-bout, dat in de Medicyne gebruikt werd, en overal in de Apotheken van Perie, Arabien, Turkyen, en Europa gevonden werd, daar van zeg ik nogmaals, dat het zelve met het Kaliatours-bout een is, en daar van niet en verschildt, werden de di dan eerst voor Sandel-bout gezogt, wanneer het oud is, gelyk de meeste boomen van Indiën die een welriekend hout hebben, op haare laatste jaren alderkrachtigst van reuk en effect zyn, zodanig als van het geele-Sandel-bout ook kenbaar is: En dat het zelve nu het regte Usuale roode-Sandel-bout is, wyft de naam aan, gelyk de Brahmanes, en andere Heidenen van de kust Cormandel (die in de gewassen van dat Land ervaren zyn) hier in overeenkomen, die dit Kaliatours-bout in het Santskriets, Rakta-Tsjandanam, dat is bloet-Sandel, of root-Sandel, en in het Decanys, dat is in de ordinarijse Indische taal van Decan, by de draaying van die hooft spraak, Reket-Tsjandan, in dezelve betekenissen, noemen: Moetende zy immers geloof verdienen in de benaminge, en kennisse van de drooge, die haar Land zelve opgeeft, en waar van zig zo menigvuldige dienen; te meer de naam van Tsjendan, door de Arabiers in Tsjandal verandert, van haar eigentlyk afvloeit, en te zamen met dat hout, door de ommegang van India, van daar eerst in Persia, Basra, en Arabien overgebragt, en aldus in die Landen doen, en daar na ook in Europa in het gebruik van de Medicyne, als anders geraakt is: waar van de ouden ons geen bet minste teken van kennis nagelaten hebben. De oorzaak nu, waarom zy het zelve onder het Sandel-bout reekenen, is om dat het zelve voornamentlyk, wanneer het oud is, droog gevreeven zynde, tot zo lange het worm werd, dan een Sandel-reuk van zig uitgeeft, die nog sterker is, wanneer men op die tyd een fyn dun spaantjen daar afsnyd, en dan op dat ogenblik aan dat hout riekt. Dog wanneerze die boom omkappen, zo geeftze op die tyd een zeer doordringende Sandelreuk van zig, hoe meerder van jaren, hoe krachtiger; dieze egter niet lang behoud: En om dat de reuk van dit hout zo swak en flauw is, zo en is het zelve by de Heidenen ook nergens na in zo groote agting, als het geele-Sandel-bout, en aldus mede voor een geringe prys te bekomen, gelyk zy het zelve ook om die reeden nooit, of ten minsten zeer zelden, tot de bestrykinge van het lichaam, alleen om de lieflyke reuk wille, gelyk als meest altoos het ander, gebruiken, en daarom mede aan dat roode-bout, om haare zo swakke kracht van reuk, de naam van Koe Tsjandanam, gegeven hebben, dat in de geleerde Brachmanise taal slegte Sandel betekent; hebbende deze oorzaak ook Matthiolum in die meening gebragt, dat het roode-Sandel-bout in zig zelfs geen reuk heeft, dat het by mededeeling aan het zelfde zoude toegekomen wezen.

Een

Paulo autem ulterius addit D. de Jager, lignum hoc apud omnes Tsjolias seu Oræ Cormandelentis Æthiopes, ibique natos, ubi Caliatour-lignum ipsum crescit, ut & apud omnes eorum descendentes, ipsique affines, atque hic apud Malaicenses, aliosque generali nomine Chadja optime esse notum.

Ita ut mihi, (pergit ille porro,) omnes assentiant illi, quos ego & alii hac de re interrogavimus, unoque ore testentur, Caliatourense lignum ipsissimum ex Sandali rubri arbore provenire, nec ullum aliud præter hoc demonstrare possunt; Quibus itaque tanquam sagacibus & subtilibus mercatoribus, omnium simplicium generum peritis, testibusque rei in ipso Patria adeo vulgaris fides deneganda non est, præsertim quum ipsis inde nullum redundet commodum vel lucrum. Simili quoque modo Garzias ab Horto libr. primo arom. cap. 17. distinctis indicat terminis, Sandali rubri arborem in Cormandelæ ora crescere, & sicuti nullum aliud lignum rubrum nisi Caliatourense, quod Sandali odorem etiam spirat, ibi invenitur, quodque sub nomine Sandali rubri ibi apud Herbaristas occurrit, qua in & ego arei medicæ istius regionis expertis quoque certior sum factus: sic itidem evidens est, cor arboris Caliatourensis unum idemque esse cum Sandali rubri ligno.

Uterius porro scribit Dom. de Jager sequentem in modum:

Caliatourense lignum, quod solidum, durum, & satis grave est, plurimum ad tinctoriam adhibetur artem, ex hoc quoque scamna, sedes, aliaque fabricantur, ac parva ejus pars in medicina usurpatur, quæque in hunc ultimum desideratur finem, neutiquam magnam exhibet quantitatem respectu amplitudinis & latitudinis regionum, ex quibus per totum orbem hunc in usum distrahitur, in quem plerumque illud eligunt, quod vetustius est, & intensum atque obscure rubentem habet colorem, unde & fortius Sandalum spirat, quam vulgare Caliatourense lignum, qui odor fritione, ut supra indicatum est, tantum percipitur: Armeniique hoc utuntur in Syraaza & Spahana ad destillationem spiritus vini, cui elegantissimum dat intense rubentem colorem & tincturam, quamvis sapor ejus mihi non multum placet.

Hæc est Sylloge illorum, quæ Dom. de Jager mecum communicavit de Sandalo rubro, quibus lubenter assentio, in quantum respiciant ad Usuale seu vulgare Sandalum rubrum, ac præsertim illud, quod in Europam transfertur: Semper autem in ea fui sententia, a qua non facile decederem, Arabes, a quibus in Europa nobis prima redundavit istius rubri ligni noticia, illud deduxisse ex regionibus ad Africæ Orientales oras sitis, seu insulis ante ipsas positis, uti ex Lanzzybara, Madagascara &c., quas regiones mercatores Arabes ab antiquis jam temporibus frequentaverunt, quamvis potuisset fieri, illud ipsis temporibus ex India quoque fuisse translatum, in hanc veni sententiam, quum non tantum in diversis variæ nationis itinerariis legerim, ista loca gaudere totis Sandali rubri silvis, sed multo magis, quum ab omnibus harum Orientalium regionum incolis, cum quibus versatus fui, Sandalum rubrum audivi denominari Tsjendana Djingi, quod Æthiopum Sandalum denotat. Notum enim est Zingi & Zangi, vel uti nostri Malaicenses illud pronunciant, Djingi origine sua tam apud Hebræos quam Arabes denotare Æthiopem crinibus cinnatis ornatum, ac præsertim talem, qui Africæ oram Orientalem inhabitat, quæ regio in hunc usque diem Sanguabaer vocatur, in qua Ptolomæus quoque Promontorium Zingis ponit. Concedo quidem D. de Jager in quadam Indostanorum lingua idem quoque nomen significare nigrum, ex quo is dicit nigros Myrobalanos Zengi Hararah dici, sed neminem audivi Sandalum rubrum cognominasse nigrum. Nec consequens est Malaicenses, Javanos, aliosve Indicos mercatores navigiis suis Africanas petiisse insulas, ut inde lignum simulque nomen reportarent: hoc autem nomen live commercio, live alio quodam casu accipere potuerunt, quod hallucinari nequeo, attamen credere

Tom. II.

volo

Een weinig verder getuigt by Heer de Jager, dat bet by alle de Tsjolias, of Kust-Mooren, alleen bet Land van Cormandel, daar bet Kaliatours-bout zelfs groeit, gebooren, of daar van afkomstig, en ook derwaarts gewoest zynde, als mede alhier onder de Maleyers en andere, met de generale naam van Chadja best is bekend.

Zoo dat ik haar (zegt zyn E.) mede op myn zyde heb, die alle, zo veel ik, en ook andere, haar daar na gevraagt hebben, eendragtelyk bet Kaliatour-bout voor dat van den Sandel-boom erkennen, en gene andere buiten dat kunnen aantoonen; aan dewelke men immers, als doorsleepe Negotianten en Koopluiden, in alle zooten van waaren wel ervaren, en als getuigen van een drooge, die in haar Land zo gemeen is, en waar by zy geen bet minste intrest of belang hebben, ten vollegen loof moet verdienen. Insgelyks Garzias ab Horto, Lib. 1. Aromat. Cap. 17. schryft in zeer klare termen, dat de roode Sandel-boom op de kust van Cormandel wast, en gelyk geen ander root-bout, als bet Kaliatour-sche, dat een Sandel-reuk heeft, aldaar te vinden is, en bet aldaar onder de naam van root-Sandel, by de Herbaristen bekend is, zodanig als ik, by de ervarenen van dat Land in kennis van de Medicynalen, ten vollegen verzeekert heb; zo is mede zonne klaar, dat bet hert van den Kaliatour-boom even bet zelfde met bet roode-Sandel-bout zy.

En nog verder schryft by Heer de Jager aldus:

Het Kaliatours-bout, dat vry vast, massyf, en tamelyk swaar is, werd meest tot bet verwen gebezigt, ook tot banken, zetels, en stoelen verarbeit, midsgaders een klein gedeelte daar van in de Medicynen gebruikt, makende al bet geen, dat tot dit laatste, de gehele werelt door gedistilleert werd, in proportie van die zo groote, uitgestrekteit dier Landen, gants geene groote meenigte uit, kiezende daar toe van dit bout gemeenlyk bet geen dat ouder, booger, en donkerder-root van couleur, en dienvolgens ook sterker van Sandel-reuk, als bet ordinaris Kaliatours-bout is, die men by bet vryven, in maniere als boven, eerst regt gewaar werd: bedienen de Armeniers tot Sjiraaz en Spahan zig daar van meest in haar distilleeren van Brandewyn, waar aan bet zelve een zeer schoone boogroode couleur komt te geven; hoewel de smaak my niet zeer aanstaat.

Dit is in't kort by malkander getrokken, bet gene de E. Heer de Jager my van bet roode-Sandel medegedeelt heeft, waar mede ik my gaarne conformere, zo veel bet gemeene en Usuale Sandel aangaat, en inzonderheid bet gene men na Europa voert: doch ben ik altyd van gevoelen geweest, en als nog beswaarlyk daar af te brengen, dat de Arabiers, van dewelke wy in Europa de eerste kennis van dat roode-bout gekregen hebben, bet zelve oorspronkelyk gebaalt hebben uit de Landen gelegen aan de Oost-kusten van Africa, ofte de Eilanden daar voor gelegen, als Lanzzybar, Madagascar, &c. welke Landen de Arabische Koopluiden al van oude tyden bezocht hebben, hoewel bet zyn kan, dat bet zelfs in die oude tyden mede uit India gebragt is, hier toe werd ik bewoogen, niet alleen, om dat ik in verscheide Reis-boeken van verscheide Nationen gelezen heb, dat de voornoemde plaatzen gehele bosschen van root-Sandel hebben, maar nog veel meer, om dat ik by alle de Inlanders dezer Oostersche quartieren, waar mede ik omgegaan hebbe, bet roode-Sandel hebbooren noemen Tsjendana Djingi, 't welk immers Moors Ethiops Sandel wil zeggen: Want bet is bekend, dat Zingi, en Zangi, oorspronkelyk zo in bet Hebreewys, als Arabies een krul-baairigen Moor of Ethiopier beduit, inzonderheid die de Oost-kust van Africa bewoonen, welke Land-streek tot beden toe Sanguabaer genaamt werd, en alwaar Ptolomæus ook bet Promontorium Zingis stelt: Ik sta den E. de Jager wel toe, dat in eene van de Indostaanse taal bet zelve woord ook swart beduit, waar van zyn E. zegt de swarte Myrobalanen Zengi Hararah genaamt te zyn, maar ik heb nog niemant geboord, die bet roode-Sandel den toenaam van swart geeft; bet volgt ook juist niet dat onze Maleyers, Javanen, of andere Indiaansche Koopluiden met haare vaartuigen in de Africaansche Eilanden moeten gewoest zyn, om dat hout en dien naam, of door Commerce of door eenig ander ge-

wa.

volò, quæ D. de Jager in istis indicat litteris de Javanorum magna navigatione ab antiquis jam temporibus in ipsas Africæ regiones. Sic quoque D. de Jager demonstrat, quam diu homo vivit, addiscendum sibi aliquid esse, in istis enim litteris ipse fatetur, sese in ultimo suo itinere cum honorifica legatione anno 1684 in Persiam instituto, propria edoctum fuisse experientia, quod meæ respondet dictioni, cujus lectori ipsa sua subministrabo subsequencia verba.

Uti autem India cum suis insulis maxima ex parte eadem producit plantas, quas Africæ ora Orientalis uti Madagascar &c., sic & mihi (uti meæ litteræ ipsi datæ hoc demonstrant) a vero non alienum videtur, Sandali rubri arborem in Africa & circa eam crescere & reperiri, uti illud ab aliquo tempore ex illis etiam deductum fuit oris, quum cognoverim ultima vice, cum in Gamrona essem, hisce temporibus Sandalum rubrum plurimum ex Africæ oris transportari, ac ita porro in Arabiam, Persiam, ac forte in ipsam quoque Zurattam ob facilem istius navigationis aditum, quam certis anni temporibus ultro citroque brevi absolvunt, quodque insuper pro parvo vendunt pretio: Forte & evenire posset, sicuti solum ærque multum contribuat ad virtutem vel vitium cujusdam plantæ, sic quoque hoc lignum ibi esse efficacius ac melius, quod tamen mihi nondum apparuit, quum inter unum alterumve nondum magnam observare potuerim differentiam.

Hiscæ addo ex iisdem litteris locum Caliatour quondam dictum, hodie in ora Cormandelensi hoc nomine non amplius esse notum, sed tempore mutatum fuisse in *Krusjua-Patanam*, seu *Kisjua-Patan*, ita ut primi nominis memoria inter Europæos tantum conservetur.

Sub Malaicensi rubro Sandalo, quod juxta prædictam divisionem secunda species est, diversa intelligo frustula, quæ mihi per intervalla fuere demonstrata, & ex intuitu a Caliatourensi ligno differunt, quæ externe nigricantis quoque sunt coloris seu obscure rubentis, interne vero sanguinei, per longitudinem tenuibus constantia fibris, pondere vero ligno Caliatourensi cedentia: De hisce autem nihil certi notare possum, quum ipsa inter sese differant frustula, ac indigenæ de eorum ortu diverso loquantur modo, uno tamen ore dicentes, non esse ex ligno Caliatourensi. Nullum notabilem habent odorem, excepto quod carbonibus ignitis inposita parum dent odoris Allii tosti, acrique fumo oculos vellicent, e contra lignum Caliatourense semper comperi jucundum spirare odorem: Quidam indigenæ hæc ex *Siam* peti affirmant, alii ex *Cambodja*, & alii iterum ex *Ternasser* ad *Malaccæ* partem borealem sita, & inperio regis *Siamæ* subiecta: D. autem de Jager dicit in ultimum locum illa deferri ex Cormandelensi ora, ac porro per totam *Siamam* deduci, atque æque ac lignum Caliatourense usurpari ad suppellectilem aliaque supra memorata. Hæc autem relinquo iis, qui terras peragrant, nec aliquid certi vel demonstrati ulterius de iis commemorant.

Lignum præterea occurrit obscure rubens, quod *Sinenfes* *Tsjidji*, *Tsidju*, & *Tsjudi* vocant, nusquam nisi in *Quantunga*, *Siam*, & *Cambodja* crescens, quod multi pro specie Sandali rubri habent, ex quo *Sinenfes* suos *Sompits*, h. e. fustes, quibus in mensa ad cibum capiendum utuntur, & caliculos, ex quibus potant, conficiunt. Huic ligno virtutem adscribere voluit veneno, quod talibus caliculis infunditur, vires suas adimendi, ulteriore autem indagine comperitum est discrimen inter *Tsjidji* & *Sandalum rubrum*, quod ex eorum relatu magnos exhibet stipites, quum *Tsjidji* sit parvus, & incurvus truncus, ex quo nil nisi *Arack-calicali*, vel tales fustes *esorii* confici possunt: In illo autem Sandalo rubro, quod ex *Tsjampa* & *Cambodja* transfertur, & intensum, ac magis rubentem habet colorem quam illud, quod ex *Cormandela* defertur, aliquando molle invenitur cor coloris obscure fusci, multos habens pectines, ac splendens instar *Sanguinis Draconis*, quod si manducetur vel radatur,

val gekreegen hebben, 't welk ik niet raaden kan, en egter wel gelooven wil, het gene voorschreven de Jager in de zelfde brief daar nederstelt, van de groote vaart der Javanen, in oude tyden zelfs na de Africaansche Landen. Zo bewyft de Heer de Jager mede, dat een mensch zo lang by leeft, leeren moet, want in de voornoemde brief bekend by zelver, dat hy op zyn jongste togt in een aanzienlyke Commissie, Ao. 1684. naar Persien gedaan, door eigene ervaring bevonden heeft, het gene met myn zeggen overeenkomt, en waar van ik den Lezer de navolgende zyn eigene woorden mededeel.

Doch gelyk India met zyne Eilanden zeer na, of ten minsten in 't gros, dezelve planten voortbrengt, als de Oost-kust van Africa, Madagascar, &c. also dat my (zo als myne brieven aan zyn E. zullen uitwyzen) het niet waarfchynelyk is, dat de roode-Sandel-boom mede wel in Africa en daar omtrent mogte gevonden werden, gelyk dezelve tzedert daar ook uitgevonden is, hebbende ik nu op myn jongste aanwezen in Gamron mede vernomen, datze in deze tyden het roode-Sandel-bout nu meest van de Africaansche kust baalen, en voorts zo in Arabie, Persie, en misschien ook zelfs in Soeratte vervoeren, mits de gereetheid van die vaart, dieze op zyn mousson in zeer korte tyd gints en weder afleggen, behalven datze het zelve ook voor een civile prys afstaan; zoudende het mede kunnen wezen, dat gelyk de gront en de lugt tot de deugt of ondeugt van een plant zeer veel toebrengt, aldus dit bout aldaar kragtiger, en beter voortquam, als wel in India, en in zyn Eilanden, 't geen my egter nog niet gebleeken is; kunnende ik voor als nog tusschen het een en 't ander niet veel onderscheid maken.

Hier voeg ik nog by uit den zelfden brief, dat de plaats *Kaliatours* bedensdaags op de kust *Cormandel* met die naam niet meer bekend, maar metter tyd verandert is in *Krusjua-Patanam*, of *Kisjua-Patan*, blyvende de gedagte van de eerste naam nu maar alleen onder de *Europianen* bewaart.

Onder 't Maleysche roode-Sandel, zynde volgens myne voornoemde afdeling de tweede soort, versta ik dierverse kleine stukjes, dewelke my van tyd tot tyd getoond zyn, en na oogenschyn van het *Kaliatours-bout* verschillen, zynde van buiten mede swartachtig of donker-root, van binnen bloet-root, in de lengte fyndraadeg, doch in swaarte het *Kaliatours-bout* wykende; dan hier van kan ik niet zeekers schryven, dewyl de stukjes onder malkander zelfs verschillen, de *Inlanders* van hun oorspronk verscheidentlyk spreken, en nogtans eenparig staande houden, dat het geen *Kaliatours-bout* zy. Zy hebben geen merkelyken reuk, behalven datze op glimmende koolen gelegd zynde, een weinig na gebrade *Ajuin-schellen* ruiken, met een scherpen rook in de oogen bytende, daar en tegen bevind' ik het *Kaliatours-bout* altyd lieflyker van reuk te zyn: zommige *Inlanders* willen dit uit *Siam* baalen, andere uit *Cambodja*; en wederom andere uit *Ternasser*, benoorden *Malacca* gelegen, en mede onder den Koning van *Siam* staande, doch onzen Heer de Jager zegt, dat het op de laast genoemde plaats gebragt werd van de kust *Cormandel*, en voorts door geheel *Siam* vervoert, als mede, zo wel als het gemeene *Kaliatours-bout*, gebruikt tot huisraat, ende hier boven genoemde dingen, doch ik laate dit over aan die gene, die de Landen doorreizen, zonder verder iets stelligs of zekers daar van te schryven.

Daar is nog een donker-root-bout, 't welk de *Sineezen* *Tsjidji*, *Tsidju*, en *Tsjudi* noemen, nergens dan in *Quantung*, *Siam*, en *Cambodja* wassende, 't welk veel voor een soorte van root-Sandel aanzien, en waar van de *Sineezen* haare *Sompits*, dat is *Eet-stokjes*, en *Drink-kopjes* maken. Dit willenze mede de krachten toeschryven van het venyn, dat men in zodanige kopjes doet, krachteloos te maken, maar by nader onderzoek bevind men een verscheil tusschen *Tsjidji* en het roode-Sandel, 't welk na haar zeggen in groote blokken valt, daar het *Tsjidji* een kleine kromme stam blyft, daar men niets dan *Araks-kopjes*, en *eet-stokjes* van maken kan. In dat roode Sandel-bout, 't welk uit *Tsjampa*, en *Cambodja* komt, en booger-root van couleur is dan het *Cormandelsche*, vind men zomtyds een week hert, van couleur donker-bruin, met veel kammetjes, en blinkende als *Sanguis Draconis*, in 't kaauwen en schraapen week als wasch, op de tonge scherp bytende, en op koolen gelegd, riekende als het vetste *Lingoo*, of nog wel zo lieflyk, en gants versmel.

tur, instar ceræ molle est, linguam acriter vellicans, ac carbonibus inpositum odorem spirans pinguissimum ligni *Lingoo*, sed multo jucundior, totumque deliquescit; Adeo molle est hoc lignum, ut plurimis in partibus ungue digiti introtrudi possit, in quibusdam vero durius est, in quo convenit cum vero *Kilamo* seu *Agallocho primario*: Magni habetur pretii & æstimationis, inque vetustis truncis rarissime occurrit, in Cormandelenfi autem nunquam, sique manibus fricetur seu siccum seu aqua mixtum, manus rubro inficit colore.

Quod *Portugallicum* seu rubrum *Timorense* Sandalum attinet, quod juxta divisionem meam tertia est species, hujus nunquam certam acquirere potui relationem, atque ex diversis frustulis, quæ ex Batavia a variis accepi amicis, non sum certus, unum fuisse, quod ex Timora venit. Indigenæ Timorenses hic habitantes uno negant ore, rubrum aliquod lignum Sandalo rubro æmulum in sua inveniri patria, excepto rubro ligno *Lingoo* dicto, nihilominus tamen a fide dignis hominibus accepi, Portugallios rarum ac pretiosum possidere lignum, quod pro Sandalo rubro habent, ac notabiliter differt a vero ligno Caliatourensi, quod ipsis non est ignotum, hocque ex eorum relatu in magna insula Timora cresceret, alii autem putant, apud Portugallios in Timora habitantes conquiri posse, licet in ipsa Timora non proveniret, sed illud ex *Siam*, *Macoua*, vel aliis Portugalliarum locis deferri: Tandem mihi *Radja Amassili-Saban*, nunc cognominatus *Salomon Speelman*, & *Rex Ademantutu* subsequenter dedit relationem, rubrum sese vidisse lignum, quod pro Sandalo rubro habebat, in *Samorro* crescens, quæ *Timora* regio est, sitaque in altissimo & horribili monte in media terra, cujus litus *Lacolo* in *Zephyream* vergebat partem, atque ex hoc ligno incolas suas fabricare tibi Sandali quodammodo spirantes odorem, nec nisi parvis frustis hoc lignum deferri potest ob vias impeditas; Rubrum hoc ita vocatum Timorense Sandalum præter colorem a Cormandelenfi suis quoque differt qualitatibus. Revera enim magis refrigerat, nec ita oculos vellicat, vel faucium ardorem excitat, sed tam parva tantum ejus acquiri potest copia, ut vix experimentum cum eo institui possit.

Nomen. Latine *Sandalum rubrum*, Malaice *Tsjendana Djingi*, h. e. uti dictum fuit, *Sandalum Æthiopicum*, vel magis proprie *Trogloditicum* dictum, quum Arabes omnes incolas Orientalis Africae partis tam in continenti quam in insulis *Zangi* seu *Zingi* vocant, ex quorum regionibus, uti supra dictum fuit, lignum hoc ortum, fuit deductum: Item *Tsjendana mera* vocatur.

Ufus. *Sandalum rubrum* nunquam ad suffumigium adhibetur, vel unquam carbonibus inponitur ad exhalationem, sed tantum ad usum medicum. Est refrigerantis & exsiccantis naturæ sine ulla adstrictione. Indi plurimum usurpant contra febres contritum, & cum aqua propinatum, atque etiam exterius corpus illiniunt, ut febrilem restinguant ardorem, & cor confortent: Febrim enim ipsam tollere nequit, nisi esset *Ephamera*. Sandali rubri rasura cum *Oryzæ* aqua adsumpta *Dysenteriam* curat: *Vulgaris* porro opinio est, quod *Sandalum rubrum* omni venenorum generi hausto resistat, ita ut hoc detegatur, si alicui vasi ex hoc ligno confecto indatur, unde multi Indiae primores *Pinangæ* cistas & calices potorios ex hoc ligno fabricatos fumant, ut tali modo venenum, si forte subesset, detegerent; hoc autem nondum experientia comprobatum est, sed quidem, quod multum valeat contra assumptum toxicum, ad ejus vim inhibendam. Magnatibus quoque *Malaicensium* & *Ternatensium* tanquam secreta ars & remedium contra haustum venenum habetur *Sandalum rubrum*, album *Calbahaar* seu *Corallium album Indicum* cum *Calappa Laut* supra porphyritim trita, si per aliquot continuos propinantur dies, si autem *Calappa Laut* non sit ad manus, bina alia æque bona sunt & summi usus. Quod anno 1677 in *Ternata* tentatum & boni successus comperitum fuit in mercatore *Belga* & ejus uxore, quibus toxicum ex araneis confectum ancilla miscuerat.

smeltende: Het is zo week, dat men op de meeste plaatsen met de nagel van een vinger daar in duwen kan, doch op sommige weder niet, waar in het overeenkomt met het opregte *Kilam*, of *Agallochum Primarium*; Het werd hier en kostelyk gebouden, en men vind het in oude stammen zeer weinig, maar in het *Cormandelsche* nooit; en als men het in de hand vryft, het zy droog of met water, zo verft het de handen root.

Het *Portugeeze* of root *Timorische* Sandel-hout aangaende, zynde volgens myne afdeling de derde soort, daar van heb ik insgelyks nooit zeeker berigt kunnen krygen, en zelfs van de verscheidene stukjes, die ik van Batavia, en andere vrienden bekoomen heb, ben ik niet verzeekert, dat 'er een onder is, het welk van Timor komt. De regte Timoreezen hier zynde, ontkennen eenstemmig, datter eenig root-hout, na 't vertoonde root-Sandel gelykende, op haar Land gevonden werd, behalven het roode *Lingoo*-hout; Doch des niet tegenstaande, zo werde ik van geloofwaardige perzoonen berigt, dat de *Portugeezen* onder haar hebben een raar en dierbaar hout, 't welkze voor root-Sandel bouden, en merkelyk zoude verschillen van het *Kaliatours*-hout, dat by haar luiden niet onbekend is, en dit zoude, na haar voorgeven, op het groote Eiland Timor vallen, doch andere meenen, dat het wel by de *Portugeezen*, op Timor woonachtig, te bekoomen is, hoewel zy het op Timor zelfs niet en kreegen, maar van *Siam*, *Macou*, of andere *Portugeesse* plaatsen bequamen: Eindelyk heeft my *Radja Amassili-Saban*, nu bernaamt *Salomon Speelman*, *Koning* van *Ademantutu*, het naaevolgende berigt daar van gegeven; namentlyk dat by een roothout gezien heeft, 't geen by voor root-Sandel bielt, vallende op *Samorro*, een Landschap van Timor, gelegen op een yffelyk hoog, en akeelig gebergte, middens Lands, welkers strant, *Lacolo*, aan de Zuid-zyde was uitkomende, en dat uit het zelve hout de *Inlanders* haare fluiten maakten, mede wat na Sandel ruikende; en men kan het niet dan met kleine stukken afbreken, wegens de moeylykheit der wegen; Dit zo genaamde Timoreesse root-Sandel verschildt, (behalven de couleur) van het *Cormandelsche* ook in eigenschappen; want inderdaat het verkoelt merkelyker, byt zo zeer niet in de oogen, en brand niet in de keel: maar wy konnen zo weinig daar van krygen, dat men geen regte proef daar van neemen kan.

Naam. Latyn *Sandalum Rubrum*, op *Maleyts* *Tsjendana Djingi*, dat is, als gezegt, *Sandalum Æthiopicum*, of nog eigentlyker *Trogloditicum*, om dat de *Arabiers* alle de luwoonders van 't Oosterfche deel van *Africa*, zo op 't waste Land, als de Eilanden *Zangi* of *Zingi* noemen, uit welkers Landen, als boven gezegt, men dit hout oorspronkelyk gebragt heeft: ook bielt het *Tsjendana Mera*.

Gebruik. Het roode-Sandel-hout werd nooit tot reukwerk gebruikt, nog ook om het raauw op koolen te rooken, maar alleen tot *Medicyn*: Het is koel en opdroogende van aart, zonder eenige adstrictie. De *Indianen* gebruiken het meest tegen alderhande koortzen, gevreeven, met water ingenomen, en van buiten het lyf mede gesmeert, om slegts de koortfge brand wat te blussen, en het hert te versterken; want de koortze zelfs kan het niet beneemen, of het moeste een *Ephamera* zyn; het schraapzel van 't gemelde Sandel met ryswater genuttigt, geneest de roode-Loop: Nog is het een gemeen gevoelen, dat het roode Sandel alderhande ingenoomen venyn tegenstaat, ja zodanig, dat het zelve zig openbaart, als het in eenig vat van dit hout gemaakt gedaan werd; zulks veele Grooten van *Indien* haar *Pinang*-doozen, en drink-koppen van dit hout laten maken, om het daar ingedaane venyn te verlikken; doch dit is nog met geen ondervinding bevestigd ondervonden, maar wel dat het, ingenomen zynde, veel vermag om het woeden van eenig ingegeven venyn te breken: ook werd het by de grooten van de *Maleyers* en *Ternataten* voor een gebeime konst, en remedie tegens ingekregen vergift gebouden: namentlyk dat men root-Sandel-hout, wit *Calbahaar*, of *Ooft-Indis* wit *Coraal*, met *Calappa Laut*, alles op een steen gevreeven, eenige dagen naar malkanderen inneemt: dog wanneer men juist de *Calappa Laut* niet en heeft, zo zyn de andere twee evenwel goet en dienstig: 't Welk *Jo. 1677.* in *Ternaten* geprobeert en bevonden is aan een *Nederlands* *Koopman*, en zyn *Vrouw*, dewelke door haar *Meid* met *Spinnekoppen* vergeven waren.

Sandalo hoc rubro Javani quoque utuntur contra mictionem cruentam, quod ab illis cum aqua supra porphyritum conteritur, per noctem rori exponitur, ac cum Rosarum aqua assumitur: item contra sanguinis vomitum non ex pulmonis morbo ortum, sed ex crudo sanguine per ruptam venam vel aliud quoddam accidens productum. Arabes Sandalum rubrum frigidum & siccum dicunt, saltem frigidius ac siccius reliquis omnibus Sandali speciebus, affirmantque illud cum aqua Rosarum contritum capitisque temporibus illinitum Catharos tollere & exficcare, qui ad oculos & dentes defluunt, atque cum succo Solani, Sedi, & Portulacæ mixtum & illinitum, dolorem mitigare Arthritidis, Podagræ, aliarumque inflammationum; In Cormandelæ ora ex hoc ligno formant alveos luforios, discos, aliaque tornionum opera, quæ omnia externe glabra sunt, manentque ex fusco nigra ac polita, cæterum apud illos non magno est in pretio vel usu Medico, nisi quod in febribus corpus hoc illiniant ligno, atque ex majoribus frustis formant imagines idolorum fuorum, uti & postes & trabes fuorum templorum: Saltem hoc Portugalli præ se ferunt, quodque necessario de prima specie seu Caliatourensi ligno intelligendum est, dum ex testimonio laudati D. de Jager nullum aliud rubrum in Cormandelæ ora sit notum: Arabes nobis quoque persuadere cupiunt, Sandalum rubrum odoris expers ac dulci destitutum esse sapore, quod vero de excellenti odore & sapore intelligendum est. Non enim credo, ulum inveniri rubrum Lignum, quod contritum non aliquem odorem saporemve de se exhiberet, atque ore manducatum, salivam non aliquo inbueret colore. Ipsum enim *Lignum Brasiliense* ex *Pisonis* relatu contra febres, oculorumque inflammationes in Brasilia usurpatum, dulcem præbet saporem; sapiusque optavi, hoc mihi ad manus esset, ut loco vulgaris Sandali rubri id in usum vocarem, ut enim inter omnia illa, quæ nobis pro Sandalo obtruduntur, tale invenirem, quod juxta Arabum relationem frigidæ ac siccantis esset naturæ, non facile fieri posse videbatur; ex omnibus enim frustis, quæ mihi hæcenus pro Sandalo transmissa sunt, hinc inde in variis Indiæ locis producta, nullum invenire potui, quod dictas istas possidebat virtutes, saltem contrarium temper in iis observavi. Anno enim 1680, quum magno vexarer dolore ex oculorum inflammatione atque tumore orto, optimum istius ligni in tenuissimum contrivi pulverem, quo oculos illinivi, parumque in illos instillavi, reliquam inbibere partem, quo comperi illinitum loco, quod refrigerium oculis adferret, illud hos vellicare, assumptum fauces arrodere, acrisque esse qualitatis, quamvis tamen postea parum refrigerabat, quod alii mecum etiam testabantur, qui tum temporis hoc fuere usi; Quidam vero erant, qui præ se ferebant, nihil aliud nisi refrigerationem fensisse, quum inbiberent: Portugalli, quum illud ad refrigerandum & exficcandum interne volunt assumere, hæc tria conjungunt, Sandalum nempe rubrum, *Pedra Cananeor*, & *Coquinho*, seu parvum *Calappa-Laut*, quæ simul conterunt, cumque aqua propinant. Si autem *Coquinho*, quod raro comparari potest, non sit ad manus, duo reliqua nihilominus bonæ sunt notæ: Si vero ad sudores provocandos, venenumque expellendum in usum adhibeant, tum conterunt, simulque jungunt Sandalum rubrum, *Caliga-Kackaa*, h. e. *Lapidem Bezoardicum*, vel vulgarem *Bezoar*, qui pro Simiarum lapide ab illis habetur, & *Culiga Landa*, ipsis *Pedra de Porco* seu lapidem porcinum dictum, hæcque simul inbibunt.

Macasserensium Reges patinas Pinangæque cistas habuerunt, quæ ex eorum relatu formatæ essent ex rubro Sandalo, quod ibi ex Timora erat translatum, in frustis tres quatuorve pedes longis, & semi-pedem crassis, externe nigricantibus, interne tenuibus & longitudinalibus, constantibus fibris sanguineis, æqualis coloris, sique radebatur vel secabatur, gratum quodammodo præbebat odorem, recenter casso rubro *Lingoo* non dissimilem; a ligno autem Caliatourensi diversum erat, quia hoc altiore habet colorem internum, magisque fuscum & durius quoque est, nec per longitudinem fissuram admittens, ac carbonibus inpositum, mox acrem diffundit fumum, quum rubrum Sandalum quodammodo gratum spargat odorem.

Het roode-Sandel-hout gebruiken de Javanen ook tegens het bloed pissen, werdende by haar op een steen geveven met water, een nagt in den douw gezet, en dan met roozen-water ingedronken: item tegen het bloed spouwen, van geen lange-ziekte voortkomende, maar van raauw bloed uit een geborsten ader, of eenig ander accident; de Arabiers houden het roode-Sandel voor kout en droog, immers kouder en droger dan alle Sandel-soorten, en zeggen ook dat het zelve, met roozen-water geveven, en aan de slaap van 't hooft gesmeert zynde, opdroogt de Catarren, die op de oogen en tanden vallen, als mede dat het gemengd zynde met Zap van Solanum, Sedum, en Portulaca, en dan opgestreken, verzagt de pyne van de Jigt, Podagra, en andere ontfteeking. Op de kust Cormandel maakt men daar van schoone Tichakborden, Schyven, en ander draayers werk, 't welk alles van buiten glad is, en swart-bruin komt te besterven: anders is het by hun lieden in geen byzonder waardye, nog veel in Medicynaal gebruik, dan datze in de koortzen het lichaam daar mede bestryken, en uit de grootste stukken maken ze baare beelden, Afgoden, als mede de steilen, en balken in derzelver Tempelen: Immers zo de Portugeezen voorgeven, moet het ook noodzakelyk van de eerste soorte, of het Kaliatours-hout verstaan werden, dewyl na het getuigenis van den gemelde E. de Jager geen ander rood-hout op de kust Cormandel bekend is. De Arabiers willen ook zeggen, dat het roode-Sandel van geen reuk, nog zoeten smaak zoude zyn: Doch 't welk men van een uitnemenden reuk en smaak verstaan moet: want ik gelove niet, dat men eenig root-hout vinden zal, 't welk geveven zynde niet eenigen reuk of smaak van zig geeft, en in de mond gekaauwt, het speekzel min of meer komt te verwen. Want zelfs het Brasiliën-hout, na Dr. Pisonis schryven, tegens de koortzen en verbitheid der oogen in Brasilia gebruikt wordende, is van een zoeten smaak; en ik heb dikwils gewensht het zelve hout by der band te hebben, om het in plaats van het gemeene roode-Sandel te konnen gebruiken; want om onder alle die houten, die ons voor Sandel werden opgedist, zodanig eene te vinden ('t welk na het voorgeven der Arabiers kout, en opdrogende van aart zoude zyn) daar schynt weinig apparentie toe; want onder alle de stukken, die my tot nog toe daar voor toegezonden zyn (hier en daar in Oost-Indiën groeyende) heb ik niet een konnen vinden, dat die voorgenomde krachten heeft, immers ik heb het tegendeel bevonden: Want Ao. 1680., als ik groote pyne van een ontfteeking, en opswelling der oogen had, heb ik het beste daar van fyn geveven, op de oogen gestreken, en een weinig daar in laten komen, nids gaders de rest ingedronken, waar op ik bevond het opgesmeerde, in plaats van te verkoelen, in de oogen te byten, het ingedronkene in de keele wat te jeuken, en scherp te zyn, hoewel het daar na een weinig verkoelde, het welk andere nevens my ook getuigden, die het doenmaals mede gebruikten; Doch enige waaren 'er ook, die staande bielden, anders niet dan verkoeling onder het indrinken gevoelt te hebben; De Portugeezen, alsze het tot verkoelen, en verdroogen binnens lyfs willen gebruiken, zo nemenze deze drie dingen t'zaamen, root-Sandel, *Pedra Cananeor*, en *Coquinho*, of kleine *Calappa-laut*, het welke ze zamen wryven, en zo met water indrinken; Doch als men de *Coquinho*, dewelke zelden gevonden wert, niet hebben kan, zo zyn de twee eerst genoemde niet te min goet: als zy het om te sweeten, en tegens ingekregen venyn gebruiken willen, zo wryven en mengenze t'zaamen, root-Sandel-hout, *Caliga Kackaa*, dat is *Pedra Bezoar*, of gemeene *Bezoar*, dieze voor een Ape-steen houden, en *Culiga Landa*, by hun lieden *Pedra de Porco* genaamt, en nemen dat zo te zamen in.

De Koningen van Macasser hebben schootels, en pinang-doozen gebat, dewelke na haar eigen zeggengemaakt waren van een root-Sandel-hout, 't welk daar van Timor was aangebragt, in mooten van 3. a 4. voeten lang, en ½ dito dik: Van buiten swart bestorven, van binnen fyn en langdraadig, hoog en bloet-root, eenparig van color, en, als men het schrapte het roode Lingoo niet ongelijk; doch van 't Kaliatours-hout verschildende, dewyl het zelve hooger-root en bruinder van binnen is, als mede harder, en niet wel in de lengte splytende, ook op koolen zynde gelegd, straks een scherpen rook van zig gevende, daar 't roode-Sandel eenigzints welriekt.

Experimenta quædam subjungam, quæ institui in omnibus, quæ habebam; frustis, cum illinita calce ad detegendum naturalem eorum colorem & speciem, ut & tincturas, quas spiritui vini infusa hæc frusta exhibebant, &c. Vulgare ac notum Lignum Caliatourense est obscuri sanguinei coloris, quamvis & hoc in fedibus & scamnis ex illo fabricatis etiam læte rubens observaverim; grave porro est, solidum, sed non longitudinales gerens fibras, ac difficulter per longitudinem findendum. Illinita calx per aliquod tempus alba manet, sed dein est læte purpurascens, vel carnei coloris. Inter frusta pro Sandalo rubro mihi transmissa quædam læte vel instar Minii rubebant interne, externe autem ex nigro fusca erant, omniaque longitudinales habebant fibras. Illinita calx in pluribus apparebat læviter purpurascens uti supra, excepto quod in binis frustis, quorum unum læte rubebat, alterum autem sanguinei erat coloris interne, calx conspiceretur flava: Inter hæc etiam erat frustum, quod perfricatum distincte Sinapios odorem referret, alterum languidum Sandali spirabat odorem, plurima autem nullum dabant.

In Rumphii Auctuario hæc addita sunt.

DAPPERUS utraque Sandali ligna in Africa sese invenisse putat, narrat enim in *Anfiko* pag. 180. „ In- „ gens Sandali copia hic occurrit, rubrum nempe „ quod *Fawille*, & album, quod *Sikongo* incolis dici- „ tur; quo posteriore tanquam optimo in pul- „ verem contuso, & cum oleo Palmæ mixto incolæ „ suum inungunt corpus ad sanitatis conservationem. Amicus quidam ex Batavia anno 1697. mihi misit frustum rotundum rubri ligni Caliatour dicti, cum altero oblongo frusto; cum relatione, primum illud pro Sandalo rubro ibi vendi, quod odorem Sandali etiam quodammodo spirabat, altera autem minor & oblonga pars odore erat destituta. Utrumque in Java crescit, in parte ejus australi, sed raro occurrit, & non nisi apud Primores. Segmentum vero illud rotundum a præfecto Baleyensium dono datum fuerat Pangorang Bantamensi, in cujus venditione emptum erat pro quindecim imperialibus, ponderabat vero libras decem. Juxta relationem istius amici ejus segmentum in Patriam seu Hollandiam secum ducturus est, ut exploret, an illud, quod ex Indiis Occidentalibus transfertur, & nomine Sandali rubri magna copia Ratisbonæ secatur, inque Pharmacopæis venditur, ejusdem esset notæ, seu cum illo conveniret.

OBSERVATIO.

De SANDALO RUBRO vide porro *Valent. histor. simpl. reform.* p. 186. & *Indiæ litter. epist.* 2. p. 387. & *Sam. Dale Pharmac.* p. 376. qui varios collegit auctores. ut & *Ray hist.* pag. 1805. *Park. Theatr.* p. 1605. *J. Baub.* 1. p. 489. & *Chabr.* 37. nec non *Jonst. dendr.* p. 456. ut & *Ray tom.* 3. append. p. 84. & *Herman. Mat. med.* p. 89. qui dicit esse arboris filiquosæ, floribus papilionaceis.

Tria hæc Sandali ligna descripta quoque occurrunt in *Valent. Amboniæ descript.* pag. 206. & 207. qui & præcedentia *Agallochi veri* & *spurii* ligna breviter quoque descripta exhibet.

Ik zal hier nog byvoegen eenige preuven van alle de stukjes, die ik gebat heb, aangaande haar natuurlyke couleur en vertooning met opgesmeerde kalk, als mede de tincturen, die zy in de Brandewyn van haar geven &c. Het gemeene en bekende Kaliatourshout is donker-bloet-root, hoewel ik aan stoelen en banken het zelve ook licht-root bevonden heb, voorts swaar, massyf, doch niet regtdradig en moeyelyk in de lengte splytende. De opgesmeerde kalk blyft wel een tyt lank wit, maar wert daar na licht-paars, of Appel-bloezel. Onder de stukjes my voor root-Sandel toegezonden, waren sommige licht, of Meny-root van binnen, maar van buiten swart-bruin, en alle regtdraadig: De opgesmeerde kalk vertoonde zig meest aan alle licht-paars, als boven, bebalven dat aan twee stukken, waar van het een licht-root, en het ander bloet-root van binnen was, zig de kalk geel vertoonde: Daar was ook een stukken onder, het welk gevreven zynde, kaarlyk na mostaart rook, het ander had een slappen Sandel-reuk, en de meeste gants geen.

In de vermeerdering van Rumphius is dit'er bygevoegt

DAPPER wil mede de beyde Sandel-houten in Africa vinden, want by beschryft in zyn *Anfiko* pag. 180 „ Men heeft 'er meenigte van Sandel-hout, te weten „ rood, daar te Landt Fawille, en wit, Sikongo ge- „ naamt; met welk laatste als het beste tot stofgeftooten, „ en met Olie de Palma gemengt, de Inwoonders hun „ lichaam smeeren tot behoudenis van gezondheid. Zeeker Vriendt heeft my van Batavia in January 1697 een rond schyffe van rood Kaliatour-hout, nevens nog een langwerpige stukje gezonden, mèt berigt, dat het eerste aldaar voor roodt Sandel-hout verkogt wert, hebbende eenigzints een reuk na Sandel-hout trekkende, dog het kleyne langwerpige stukje had geen reuk: Het valt beyderzyds op Java na de zuyd-kant, maar is weinige en maar by de Grootten te bekomen. Daar die ronde schyffe afgezaagt was, hadde toebehoort den Kapitein van de Baliers, die het van een Pangorang van Bantam tot een vereering bekomen hadt, en op wiens verkoping het verkogt is tot 15 ryksdaalders, wegende omtrent tien ponden. Volgens schryven van dezen Vriendt zoude by diergelyke schyffe mede na 't Vaderlandt neemen, om te zien, of het geen uit de West-Indiën komt, en onder de naam van roodt-Sandel-hout in overvloet tot Straasburg gemalen, en in de Apotheken verkogt wert, daar mede overeen komt.

AANMERKINGE.

Over het Roode Sandel-hout ziet verders *Valent. histor. simpl. reform.* p. 186. en de tweede brief van het gelettert Indie p. 387. als mede *Samuel Dale Pharmac.* p. 376. die verscheide Schryvers aanhaalt. en *Ray hist.* p. 1805. en *Parkins Theatr.* p. 1605. als ook *J. Baub.* eerste deel pag. 489. en *Chabr.* p. 37. en *Jonst. dendrol.* p. 456. en de append. van Ray derde deel pag. 84. en *Herman Mater. med.* p. 89. die zegt dat het een boom is met Peulagtige vruchten, en Kapels-vormige bloemen.

De drie soorten van Sandel-houten werden mede beschreven gevonden by *Valent.* in de beschryving van *Ambon* pag. 206. en 207. die de voorgaande Calambac en Agel-houten ook kortelyk beschryft.